

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2025-41.7>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»: СТИЛІСТИЧНО-ЕКСПРЕСИВНІ ФУНКЦІЇ

Світлана В. Форманова

доктор філологічних наук, професор кафедри «Іноземні мови та переклад»

Одеський національний морський університет,

Одеса, Україна

E-mail: svetlanaformanova@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9434-1903>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено функціональним особливостям фразеологізмів у романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Подано огляд теоретичних засад вивчення української фразеології; зосереджено увагу на семантиці й експресії українських фразеологізмів, використаних автором роману; проаналізовано фразеологічні засоби вираження страху в романі; схарактеризовано функції фразеологізмів у романі.

Вивчення фразеологічних одиниць — це дослідження скарбниці спектру національних конотацій, а також специфіки відображення у фразеології національного менталітету, що становить одну з малодосліджених проблем українського мовознавства.

Ключові слова: українська фразеологія, фразеологізм, стилістика, семантика, експресія.

Вступ. Дослідження фразеології в лінгвокультурологічному аспекті, а саме на матеріалі роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський», дозволяє виявити специфічні риси менталітету українського народу, що зумовлені особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей, релігійними уподобаннями та принципами виховання.

Цінні зауваження для розвитку фразеологічної теорії знаходимо у працях Ф. І. Буслаєва, В. В. Виноградова, М. В. Ломоносова, О. О. Потебні, І. І. Срезневського, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, Ш. Баллі та ін.

В Україні дослідженню фразеології присвятили свої праці такі корифеї лінгвістики, як І. К. Білодід, Л. А. Булаховській, П. І. Горецький, М. І. Плющ, І. Т. Чередниченко та ін. Заслужують на увагу зібрання загальномовної національної фразеології, її практична й теоретична розробка тощо: Л. Г. Авксентьев, М. Ф. Алевфєренко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, М. П. Коломієць, Ф. П. Медведєв, І. С. Олійник, М. М. Пилинський, Є. С. Регушевський, М. М. Сидоренко, Г. М. Удовиченко, В. Д. Ужченко, О. С. Юрченко.

В українському мовознавстві активно досліджується вживання фразеологічних одиниць (далі – ФО) у текстах письменників: А. П. Супрун (1999), Л. Ф. Щербачук (2000), у зарубіжному мовознавстві ФО досліджує Н. А. Ковальова (2000), на матеріалі української фразеології – О. В. Назаренко (2001), на матеріалі ЗМІ – А. А. Смерчко (1991) та ін. Особливо продуктивні дослідження в галузі безеквівалентної фразеології та лексики, особливостей її перекладу (Ж. В. Куліш, О. П. Левченко та ін.). Ж. Краснобаєва-Чорна (2018) здійснила комплексне дослідження специфіки чотирнадцяти фраземних класифікацій із погляду переосмислення компонентів фразем, за сферою вживання, за лексичним складом, за контекстом (оточенням), за характером оцінки, на основі методу фраземної аплікації. В. Калько (2019) комплексно досліджує український паремійний фонд із огляду на семантику, синтактику й прагматику.

Мета статті полягає в аналізі здійснення стилістично-експресивної функції ФО в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) дослідити національно-культурну семантику фразеопростору роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський»; 2) виокремити й проаналізувати найбільшу за кількісним складом групу ФО в романі, а саме – фразеологізми, що виражають емоційний стан страху; 3) з'ясувати

стилістичну функцію фразеологізмів у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський».

Об'єктом дослідження слугують фразеологізми в українській мові. **Предметом** — семантична, стилістична й експресивна функція фразеологізмів у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський».

Виклад матеріалу. Зародження фразеологічної науки справедливо пов'язують із працями мовознавців Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, І. І. Срезневського, О. О. Шахматова. Сучасна семантична фразеологічна школа мала певним чином свого попередника і в особі швейцарського лінгвіста Шарля Баллі, думки якого викладені в книгах «Нарис стилістики» (1905) і «Французька стилістика» (1909).

Сутність об'єкта фразеологічних одиниць Ш. Баллі вбачає в семантичних ознаках: «якщо в якому-небудь словосполученні кожна графічна одиниця втрачає частково або повністю своє значення, і тільки словосполучення в цілому зберігає чіткий смисл, — читаємо у «Французькій стилістиці», — ми можемо стверджувати, що маємо справу з фразеологічним виразом» (Баллі 1961: 234).

У 40-х роках розробив свою класифікацію В. В. Виноградов, спираючись на синтаксичні ідеї академіка О. О. Шахматова та Ш. Баллі (Виноградов, 1977). В. В. Виноградов виділив три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення. Втім, фразеологічна класифікація В. В. Виноградова має недоліки. Так, окремі підгрупи в середині типів виділяються на основі різних критеріїв; часом важко визначити межу між фразеологічними єдностями й фразеологічними зрощеннями (а тому їх інколи об'єднують в одну групу — ідіоми); зрощення / єдності різко протиставлені сполученням як цілісно аналітичним; багато фразеологічних одиниць залишилися неохопленими). Саме тому М. М. Шанський узяв основу концепцію В. В. Виноградова, доповнив її четвертим класом — фразеологічними виразами (Шанський 1969: 37–48). Г. М. Удовиченко, розглядаючи семантико-синтаксичну структуру фразеологізмів та їхні емоційно-експресивні відтінки, фраземов'язані словосполучення поділяє на три

типи: 1) ідіоми (об'єднують фразеологічні єдності та фразеологічні зрощення); 2) фразеологічні вирази; 3) фразеологічні сполучення (Удовиченко 1968: 20–24). Л. Г. Авксентьев класифікує фраземний матеріал на ідіоми та фразеологічні сполучення. Учений вважає, що звороти зразка прислів'їв, літературних цитат, штампів, кліше, назв установ і т. ін. залишаються поза предметом фраземіки (Авксентьев 1983: 51).

Класифікацію Виноградова-Шанського розширили Л. І. Ройзензон та І. В. Абрамець, виділивши V тип – фразеологічно суміщені омоніми (*махнути рукою, зустрічати хлібом-сіллю, викинути білий прапор*). У таких фразеологічних одиниць переносне значення може співіснувати з його прямим значенням (Алефіренко 1987: 112).

У фразеологічних одиниць *на живу (скору) руку; на живу нитку; білі мухи (про сніг)* смислові центри – це слова *живий (скорий) і білий*, які відповідно співвідносяться з системою їхніх значень у вільному вживанні.

Українські мовознавці до фразеологізмів за ознакою відтворюваності в мовленні та усталеності компонентного складу відносять прислів'я, приказки, крилаті слова й вирази (Сучасна українська літературна мова 2001: 139).

Критерієм синтаксичного принципу класифікації фразеологічних одиниць (або структурної класифікації) є врахування їхньої синтаксичної функції в реченні. Незважаючи на те, що ті чи ті категорії та фразеологічні одиниці виконують саме певну, типову для них синтаксичну функцію, спостерігаються факти їхньої багатофункціональності, що теж унеможливорює послідовне проведення цього принципу (Білодід 1969: 263).

Семантична концепція В. В. Виноградова має чи не найбільшу кількість прихильників у сучасній лінгвістиці. Названа концепція базується на зіставленні слова й фразеологічної одиниці, вільного та фразеологічного сполучень, а також враховує ступінь переродження окремих компонентів. Різною мірою їх розробляли й українські дослідники, зокрема, М. Ф. Алефіренко, Н. Г. Ареф'єва, І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Н. А. Москаленко, В. М. Русанівський, Л. Г. Скрипник Г. М. Удовиченко та ін.

Г. М. Удовиченко поділяє словосполучення на три основні групи: *вільні* (відносно вільні); *фразеологічно зв'язані* (синтаксично обмежені); *сталі* (синтаксично обмежені). Автор справедливо вважає, що фразеологічно зв'язані словосполучення об'єднують фразеологізми різного ступеня їхньої лексикації, а межі між змінним і постійним контекстом у словосполученнях рухомі (Удовиченко 1968: 72).

У процесі вивчення фразеології називалися різні ознаки фразеологічних одиниць: *семантична цілісність* (В. В. Виноградов, Г. М. Удовиченко, І. С. Торопцев); *відтворюваність* (М. М. Шаховський, О. І. Федоров, С. Г. Гаврін; у Л. І. Ройзензона — *фразеологічна відтворюваність*); *метафоричність* (Б. О. Ларін, О. В. Кунін, О. М. Бабкін); *стійкість* (В. П. Жуков, П. О. Лекант, Л. А. Юрчук); *еквівалентність слову* (О. О. Реформаторський, А. С. Аксамітов, В. М. Нікітін); *наявність не лише двох повнозначних слів* (М. М. Шанський, С. Г. Гаврін, Б. С. Шварукопф).

Як зазначає В. Д. Ужченко, незважаючи на різнобій у поглядах на природу фразеологічних одиниць, можна констатувати, що в останні роки визначилася тенденція: 1) виділяти як категоріальні декілька ознак фразеологічних одиниць; 2) розуміти відносність цих ознак; 3) усвідомлювати природу фразеологічних одиниць залежно від аспекту дослідження (синхронічного чи діяхронічного); 4) постійно зіставляти вільне словосполучення (речення) і фразеологічне, особливо у плані змісту, з одного боку, і слово та фразеологічну одиницю (у плані змісту й у плані вираження), з другого боку; 5) інтерпретувати властивості фразеологічної одиниці як антонімічні, діалектичні, константні, варіантні; лінгвістично абстрактні й екстралінгвістично конкретні (Ужченко 1990: 36). Фразеологізм, як і словам, поряд з історичною змінністю «певною мірою притаманна певна гнучкість і діалектичність, що виявляється в живому функціонуванні» (Алефіренко 1987: 27). Тому слово й фразеологізм — якісно різні одиниці.

Крім системних відношень синонімії, омонімії, паронімії, що виділяють традиційно, увагу мовознавців усе частіше привертають тематичні, семантичні поля, в які групуються

фразеологічні одиниці (ФО) на позначення людських почуттів та емоцій.

Однак дослідження фразеологічних засобів вираження емоцій ускладнюються тим, що в психологічній науці й досі є дискусійною низка проблем, пов'язаних із дослідженням емоційних процесів. Деякі психологи (Б. Г. Додонов та ін.) вважають, що принципової різниці між емоціями й почуттями взагалі не існує. На думку польського психолога Я. Рейковського, терміни *емоція* й *почуття* часто вживаються як синоніми, однак їх треба розрізняти. Прості емоції забезпечують біологічну рівновагу між організмом і середовищем. Але людині властиві й вищі емоції, які виникають у результаті дій психологічних утворень вищого порядку, при задоволенні не біологічних, а соціальних потреб. Із розвитком розуму й вищих людських потреб на базі апарату емоцій сформувалися людські почуття (О. М. Лук). Що ж до терміна *емоційний стан*, то він стосується і почуттів, і емоцій. Загальноприйнятної класифікації емоційних процесів психологічна наука ще не виробила. Але щодо існування емоції страху як окремої у фахівців немає сумнівів, бо страх у першу чергу діє на органи слуху та зору (Ч. Дарвін). Це відбувається тому, що серце б'ється значно частіше, порушується кровообіг і обличчя блідне. Тому й кажуть: *лиця немає (не було на кому)* 'у когось змінився звичайний вираз обличчя від страху' і т. ін. (Фразеологічний словник української мови 1993).

Почуття сильного страху впливає на виділення поту, хоча поверхня шкіри при цьому холодна. Волосся на шкірі стає дибки: *холодний (циганський) піт проймає (пройняв кого)* 'хтось дрижить від нервового збудження, страху' (Фразеологічний словник української мови 1993). Одним із найхарактерніших симптомів страху є тремтіння всіх м'язів тіла, дрижання, пересихання в роті, а іноді й пропадання голосу, мовлення. Тоді треба *тримати язика за зубами* – 'виявляти стриманість у розмовах, змусити себе промовчати' (Фразеологічний словник української мови 1993). Синонімом тут є фразеологізм *клеїти дурня* – 'приховувати істинну сутність чого-небудь і видавати себе за дурня' (Фразеологічний

словник української мови 1993). Коли страх виростає до агонії жаху, ми маємо нову картину емоційних реакцій. Серце б'ється безладно, зупиняється, і настає непритомність, обличчя вкривається мертвою блідістю, дихання утруднене, вирячені очі так само видають переляк людини: *серце стискується, мліє, замирає (стиснулося) у кого, чиє, кому — 'когось охоплює жах'* (Фразеологічний словник української мови 1993).

Отже, семантичний ряд фразеологізмів, що позначає емоційний стан страху людини, досить великий. Так, більшості ФО властиві варіантні форми фонетичного, словотвірного, граматичного й лексичного характеру. Вони допомагають наявними в мові синонімічними засобами передавати різні емоційні стани людини.

Фразеологізми в романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський», в основному біблійного походження, це «окремі слова, словосполучення й цілі речення, які відірвались від біблійного тексту, вживаються як усталені одиниці мови — в узагальненому, переносному або образному значенні...» (Коваль 2001: 17).

Вислів *випити гірку чашу* перегукується і власне розвиває інший вислів зі старого заповіду *випити гірку чашу до дна* (про долю людини): *Хоч би хтось знав, яку він гірку чашу випив. Хоч би хтось коли передав братам, яку він гірку чашу за них випив!* (Багрянний 2001: 2).

В основу класифікації представлених у монологах Андрія Чумака фразеологічних єдностей і сполучень нами був покладений семантичний принцип (табл. 1).

У складі перелічених фразеологічних одиниць виділяють мінімальні структури: *світ за очі; в зрячку; на волосині*, які мовознавиця Н. О. Зубець визначила як мінімальні ідіоми. «Не самостійними одиницями, а частками інших фразеологізмів такі конструкції вважаються на тій підставі, що своє особливе значення вони одержують лише у сполученні з певними словами, що пояснюється наявністю спільної з ними семи» (Зубець 1997: 17).

Майстерність Івана Багряного у використанні фразеологізмів виявляється також у переосмисленні їхнього змісту.

Таблиця 1

Семантичні групи	Фразеологічні єдності	Фразеологічні сполучення
1. Мисленнєва й мовленнєва діяльність та психологічні процеси	<i>Молоти нісенітницю; на здогад буряків; не пускати пари з вуст; з їжджати з глузду; спадати на думку; впасти в око; не вкладатися в голову</i>	<i>Сприймати в «зрячку»; впізнати справжнє обличчя</i>
2. Поведінка й спосіб життя	<i>Не знати, на яку ступити; клеїти дурня; кинутись сторч головою</i>	<i>Нести тяжкий хрест; повзати на колінах; підставляти за себе чужі голови; піти по лінії найменшого опору; плисти за течією</i>
3. Діяльність і спосіб діяльності	<i>Дати маху; налагодити справу на здоровий розум; звести всю справу нанівець; звести всю справу на пси; перевести справу з головного шляху на дріб'язкові манівці; покласти край</i>	<i>Віддавати на розтерзання</i>

Наприклад, вислів *летіти сторч головою* у «Фразеологічному словнику» має значення ‘дуже швидко пересуватись, поспішати куди-небудь’ (Фразеологічний словник української мови 1993: 66). Автор же використовує його зі значенням «покінчити життя самогубством». Нерідко для опису схожих ситуацій письменник використовує не однакові, а синонімічні фразеологічні звороти, при чому один з них може бути усталеним, а інший – новаторським: *Лише зятятість і бажання поглумитись над своїми мучителями тим, що звести всю їхню диявольську працю на пси і тіш плонутти їм в обличчя* (Багрянний 2001: 99).

Фразеологізм є також засобом зображення інших персонажів. Так, характеризуючи підступні методи слідчих, які, перш ніж почати фізичні катування, намагаються морально знищити людину, письменник вживає зворот *налагодити*

справу на «здоровий» розум. Цей вислів має іронічний відтінок, бо штучність слідства й обвинувачень виключають можливість будь-якого порозуміння, як-от: *Йому не хотілося так зразу сваритися зі слідчим, може ж, вдасться налагодити з ним усю справу на «здоровий» розум. Але тут же відключився від цього... чим більше дивився на слідчого, тим більше переконалив, що тут ніякий «здоровий» розум не допоможе* (Багрянний 2001: 99).

Як слушно зауважує І. К. Білодід, «Окремі стійкі словосполучення вводяться в текст з метою його своєрідної інтимізації» (Білодід 1969:175). Так, братська дружба й щирість стосунків підкреслюється каламбурним висловом *«на здогад буряків, щоб дали капусту»*, який у творі наведений у скороченому вигляді: *Старші брати кепкують з Андрія «на здогад буряків» тільки для того, щоб їх підбадьорити* (Багрянний 2001: 89).

Важливим експресивним засобом монологів Андрія вважаються фразеологічні вирази, що «об'єднують такі стійкі у своєму складі і часто вживані фразеологічні звороти, які не тільки є семантично неподільними, але й складаються цілком із слів з вільним значенням...» (Алефіренко 1987: 125).

Виявлені у монологах Андрія фразеологічні вирази можна поділити на дві групи. До першої належать вирази комунікативного характеру, які становлять собою предикативні словосполучення, рівноцінні речення, є цілим відтворенням, виражають те чи те судження (Алефіренко 1987: 127), наприклад, *мурий зробив своє діло – мурий може йти геть; хто підняв палку, нехай спробує її на собі; карти на стіл; жорстоко, але справедливо*.

До другої групи належать фразеологічні вирази номінативного характеру, вони є словесною формою того чи іншого поняття так само, як і слова, які виконують номінативну функцію (Алефіренко 1987: 129), як-от: *сизифова праця; милість фортуни; сон праведника; ідея-фікс; ходіння по муках*.

Іван Багрянний стилістично підвищує експресію фразеологізмів *«нести тяжкий (важкий) хрест»* і *«пити гірку чашу»*. Порівняймо: *... і на серце від того всього ліг тяжкий-претяжкий камінь...* (Багрянний 2001: 28); *...пити гірку чашу; нести*

тяжкий хрест... (Багрянний 2001: 99); *...гірка чаша...* (Багрянний 2001: 449); *Яку ж гірку чашу вона випила!..* (Багрянний, 2001: 493); *...погодився нести свій тяжкий хрест...* (Багрянний 2001: 503); *розібрати душу до решти* (Багрянний 2001: 252); *Не митьєм, так катаньєм* (Багрянний 2001: 298); *не схочеш по-доброму, так поповзеш рачки* (Багрянний 2001: 298); *коли ворог не здається, його знищують* (Багрянний 2001: 298); *розпроклята епоха і проклятий її диявольський геній* (Багрянний 2001: 313); *лазня на екзекуцію* (Багрянний 2001: 323); *ходіння по муках* (Багрянний 2001: 327); *чортове колесо* (Багрянний 2001: 327); *залізна діалектика* (Багрянний 2001: 364); *посміхатися по-міфестофільські* (Багрянний 2001: 435); *Таємничий Пінкертон* (Багрянний 2001: 436); *грати битим королем* (Багрянний 2001: 436); *ключ до розмикання найтвердіших душ і сердець* (Багрянний 2001: 437); *наламати великих дров* (Багрянний 2001: 439); *злостивий геній* (Багрянний 2001: 440); *забити кілка в душу* (Багрянний, 2001: 443); *диявольський ворожий хід* (Багрянний, 2001: 446); *причесати під одну спільну гребінку* (Багрянний 2001: 450); *Пройшов Крим, і Рим, і Сибір без палки* (Багрянний 2001: 453); *закручують гайки «до отказу»* (Багрянний 2001: 479); *пропхати крізь пельку молоха* (Багрянний 2001: 480); *кам'яний мішок* (Багрянний 2001: 503); *впіймати на гачок* (Багрянний 2001: 506); *всі шляхи тобі вже одрізані* (Багрянний 2001: 506); *лежиш на всіх лопатках* (Багрянний 2001: 506); *бити з насолодою, з сатанинським захопленням* (Багрянний 2001: 532); *шемякін суд* (Багрянний 2001: 543).

Мистецтво Івана Багряного як письменника полягає не лише у виразній наочності зображення, у психологічній насиченості епізоду, а й у майстерності використання художньо-образних засобів, зокрема фразеологізмів, які яскраво відтворюють емоційний, психічний стан головного героя Андрія Чумака.

Розглянемо фактичний матеріал: *ні в огні не згорів, ні в воді не втонув* (Багрянний 2001: 11); *...Андрій сидів і ні пари з уст* (Багрянний 2001: 16); *збожеволів, дістав бзика на кольоровому ґрунті* (Багрянний 2001: 41); *стати в позу героя* (Багрянний 2001: 166); *закусив зумбела* (Багрянний 2001: 166); *клеїти дурня* (Багрянний 2001: 166); *бавитися з вогнем*

(Багряний 2001: 166); *грати в піжмурки* (Багряний 2001: 187); *триматися на волосині* (Багряний, 2001: 200); *полетіти в безодню позорища* (Багряний, 2001: 200); *загнуздати нерви, пекельну злобу, закусити губи* (Багряний 2001: 209); *котитися в чорну безодню* (Багряний 2001: 209); *викрикувати нісенітниці* (Багряний 2001: 209); *платити Кесареві* (Багряний 2001: 224); *загравати з лукавим* (Багряний 2001: 224); *не ламати з себе святош* (Багряний 2001: 225); *твердий горішок* (Багряний 2001: 233); *утекти від себе й від усього* (Багряний 2001: 251); *згаяти час* (Багряний 2001: 251); *нудитися, тіпатися душею від жаху* (Багряний 2001: 264); *твердо все обміркувати* (Багряний 2001: 266); *битися головою об стіну* (Багряний 2001: 324); *наламати великих дров* (Багряний 2001: 439); *є ще порох в порохівницях* (Багряний 2001: 438); *пиляти грати та одстоювати свою честь* (Багряний 2001: 447); *бути по-«хахляцьки» хитрим* (Багряний 2001: 485); *пружина його душі розкрутилася з шаленою швидкістю* (Багряний 2001: 496).

Андрій — надто сильна людина у психологічному плані. Він ставиться до Системи так, як вважає за потрібне, як-от: *клеїти дурня* (Багряний 2001: 149, 150); *глузливо посміхатися* (Багряний 2001: 163); *стати в позу героя* (Багряний 2001: 166); *бавитися з вогнем* (Багряний 2001: 166); *валяти дурня* (Багряний, 2001: 177); *грати в піжмурки* (Багряний 2001: 187); *триматися на волосині* (Багряний 2001: 200); *твердий горішок* (Багряний 2001: 233); *утримати язика за зубами* (Багряний 2001: 243); *згаяти час* (Багряний 2001: 251); *нудитися, тіпатися душею від жаху* (Багряний 2001: 264); *сходити потом* (Багряний 2001: 264); *твердо все обміркувати* (Багряний 2001: 266); *приготуйся до останньої тури твого божевільного гонору* (Багряний 2001: 300); *хитрий з біса* (Багряний 2001: 300); *гнити живцем* (Багряний 2001: 306); *вкритий болячками з маківки до п'ят* (Багряний 2001: 307); *битися головою об стіну* (Багряний 2001: 324); *засмучена душа* (Багряний 2001: 410); *закипілі сльози стояли йому в серці каменем* (Багряний 2001: 426); *не давав волі язикові* (Багряний 2001: 430); *наламати великих дров* (Багряний 2001: 439); *мати своє на меті* (Багряний 2001: 440); *урвався терпець* (Багряний 2001: 449); *дати ляпаса* (Багряний

2001: 463); *дати маху* (Багрянний 2001: 468); *велетенська сила* (Багрянний 2001: 481); *по-звірячому живучий організм* (Багрянний 2001: 518).

Явище фразеологізації є універсальним у лінгвістиці, тому що фразеологізми наявні в усіх мовах і в кожній мові мають особливу зовнішню та внутрішню форми. Багато фразеологізмів етимологічно пов'язані з різними сферами народної духовної культури, уявленнями про певні предмети, явища та ін. Таким чином, у фразеології закодовано інформацію про своєрідну мовну картину світу, яка постає в процесі розгляду національно-культурних особливостей семантики українських ідіом, зокрема і в тексті роману І. Багряного.

Висновки. Фразеопростір роману І. Багряного представлено як сукупність ідіоматики, пареміології, перифразів, тавтологічних словосполучень, усталених порівнянь, традиційних формул припрошення, побажання, клятв, божби, прокльонів, каламбурних словосполучень, виразів, розмовних кліше тощо.

Семантичний ряд фразеологізмів, що позначають емоційний стан страху людини, досить великий. Так, більшості ФО властиві варіантні форми фонетичного, словотвірного, граматичного й лексичного характеру. Вони допомагають наявними в мові синонімічними засобами передавати різні емоційні стани людини, зокрема й страху: *гомерично реготати*; *корчми сміху*; *шибеничний сміх*; *глузливо посміхатися*; *саркастична посмішка*; *блаженная посмішка*; *посміхатися по-міфістофельські*; *гомеричний регіт*; *зареготався гомерично*.

Як і більшість лексичних одиниць мови, ФО виконують кумулятивну функцію. В основному вона зводиться до добору, накопичення та збереження найрізноманітнішої інформації: флора й фауна, побут і звичай: *Сини-соколи*; *дістати бзика*; *мішком прибитий*; *дати дуба*; *апетит приходить під час обіду*; *клеїти дурня*; *до лампочки*; *здоровий глузд*; *лізти в душу*; *заскочила клепка за клепку*; *наступати на п'яти*; *гірка чаша*.

Однією з важливих експресивних функцій стійких словесних сполук в романі І. Багряного є їхнє використання

як назв художніх творів. Фразеологізм у функції заголовка є своєрідною увертюрою до художнього твору, або ж експресивним виразником його ідеї. Зміст назви «Сад Гетсиманський» виражає і загальнолюдську проблему зради, і проблему професійного підходу до своїх обов'язків.

Крім вищезазначених прийомів творення експресії (ведення новотворів, переосмислення значення вислову), Іван Багряний вдається і до творчої трансформації існуючих у мові фразеологізмів. Так, фраза *«хто підняв палку, нехай спробує її на собі»* за змістом нагадує вислів *хто взяв меч, від меча і загине*, який звучить як пересторога агресорам.

Особливістю роману «Сад Гетсиманський» є й те, що на тлі подій 30-х років, повністю зденаціоналізованої системи НКВС постає образ ідеального українця, створений, зокрема, і вдало дібраними фразеологізмами, що мають назву характеристичних.

Процес розуміння й аналізу фразеологізмів у романі І. Багряного як мовних знаків національної культури — це шлях до пізнання менталітету народу. Специфічні обставини життя народу створюють свої, властиві лише одній мові, вислови, приказки, прислів'я, що разом з іншими нормативними чинниками зумовлюють дух цієї мови, її національну самотність.

ЛІТЕРАТУРА

Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Вища школа, 1983. 136 с.

Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 134 с.

Багряний І. Сад Гетсиманський. Київ : Наукова думка, 2001. 544 с.

Баллі Ш. Французька стилістика. [Б. в.], 1961. 394 с.

Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Кн. 4. Київ : Наукова думка, 1969. 569 с.

Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Наука, 1977. 312 с.

Зубець Н. О. Мінімальні ідіоми в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук /10.02.01 — українська мова. Дніпропетровськ, 1997. 25 с.

Коваль А. П. Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові: Київ : Освіта, 2001. 186 с.

Сучасна українська літературна мова: Підручник / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ]. 3-тє вид., стер. Київ : Вища школа, 2001. 430 с.

Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів. *Українська мова і література в школі*. 1965. № 2. С. 20–24.

Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1968. 224 с.

Ужченко В. М., Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Фразеологізми і слово. Українська фразеологія. Харків : Основа, 1990. 186 с.

Фразеологічний словник української мови: В 2-х т.т. Київ : Наук. думка, 1993. 980 с.

Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. Изд. 2-е, испр. и доп. Высшая школа, 1969. 232 с.

PHRASEOLOGISMS IN I. BAGRIAN'S NOVEL 'THE GARDEN OF GETHSEMANE': STYLISTIC AND EXPRESSIVE FUNCTIONS

Svitlana V. Formanova

Doctor of Philology, Professor, Department of Foreign Languages and Translation
Odessa National Maritime University,
Odessa, Ukraine

E-mail: svetlanaformanova@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9434-1903>

SUMMARY

The article is devoted to the functional features of phraseological units in Ivan Bagryany's novel 'The Garden of Gethsemane'. It provides an overview of the theoretical foundations of Ukrainian phraseology studies; focuses on the semantics and expressiveness of Ukrainian phraseological units used by the author of the novel; analyses phraseological means of expressing fear in the novel; and characterises the functions of phraseological units in the novel.

The study of phraseological units is an exploration of the treasure trove of national connotations, as well as the specifics of the reflection of the national mentality in phraseology, which is one of the understudied problems of Ukrainian linguistics.

Key words: *Ukrainian phraseology, phraseological unit, stylistics, semantics, expression.*

REFERENCES

- Avksent'yev L. (1983). Suchasna ukrayins'ka mova. Frazelohiya [The Modern Ukrainian Language]. Kharkiv : Vyshcha shkola, pp. 42–53.
- Alefirenko M. F. (1987). Teoretychni pytannya frazeolohiyi [Theoretical Issues of Phraseology]. Kharkiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Bahryanyy I. (2001). Sad Hetsymans'kyy [The Gethsemane Garden]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Balli Sh. (1961). Frantsuz'ka stylistyka [French Stylistics]. [b.v.].

Bilodid I. K. (1969). Suchasna ukayins'ka literaturna mova [The Modern Ukrainian Literary Language]. Kn. 4. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Koval' A. P. (2001). Spochatku bulo slovo. Krylati vyslovy bibliynoho pokhodzhennya v ukayins'kiy movi [First there was the word. Catch phrases of Biblical origin in the Ukrainian Language]. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].

Frazeolohichnyy slovnyk ukayins'koyi movy (1993). [A Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. T. 1–2. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Shanskii N.M. (1969). Frazeologia sovremennogo russkogo yazyka [Phraseology of the Modern Russian Language]. Vysshaja shkola.

Suchasna ukayins'ka literaturna mova (2001). Pidruchnyk [The Modern Ukrainian Literary Language]. Kyiv : Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Udovychenko H. M. (1965). Predmet frazeolohiyi ta semantychni typy frazeolohizmiv [The Subject of Phraseology and Semantic Types of Phraseologisms]. *Ukayins'ka mova i literatura v shkoli [Ukrainian Language and Literature in School]*, № 2, pp. 20–24.

Udovychenko H. M. (1968). Slovospoluchennya v suchasniy ukayins'kiy literaturniy movi [Word Compositions in the Modern Ukrainian Literary Language]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

Uzhchenko V. M., Uzhchenko V. D., Avksent'yev L. H. (1990). Frazeolohizmy i slovo. Ukayins'ka frazeolohiya [Phraseologisms and Word. Ukrainian Phraseology]. Kharkiv : Osnova [in Ukrainian].

Vinogradov V. V. (1977). Izbrannye trudy. Leksikologiya y leksikografiya [Selected Works. Lexicology and Lexicography]. Nauka.

Zubets' N. O. (1997). Minimal'ni idiomy v ukayins'kiy movi: Atoref. dys... kand... filol. nauk /10.02.01 [Minimal Idioms: Dissertation abstract]. Dnipropetrovs'k [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.11.2025

Стаття прийнята 08.12.2025

Опубліковано 29.12.2025

